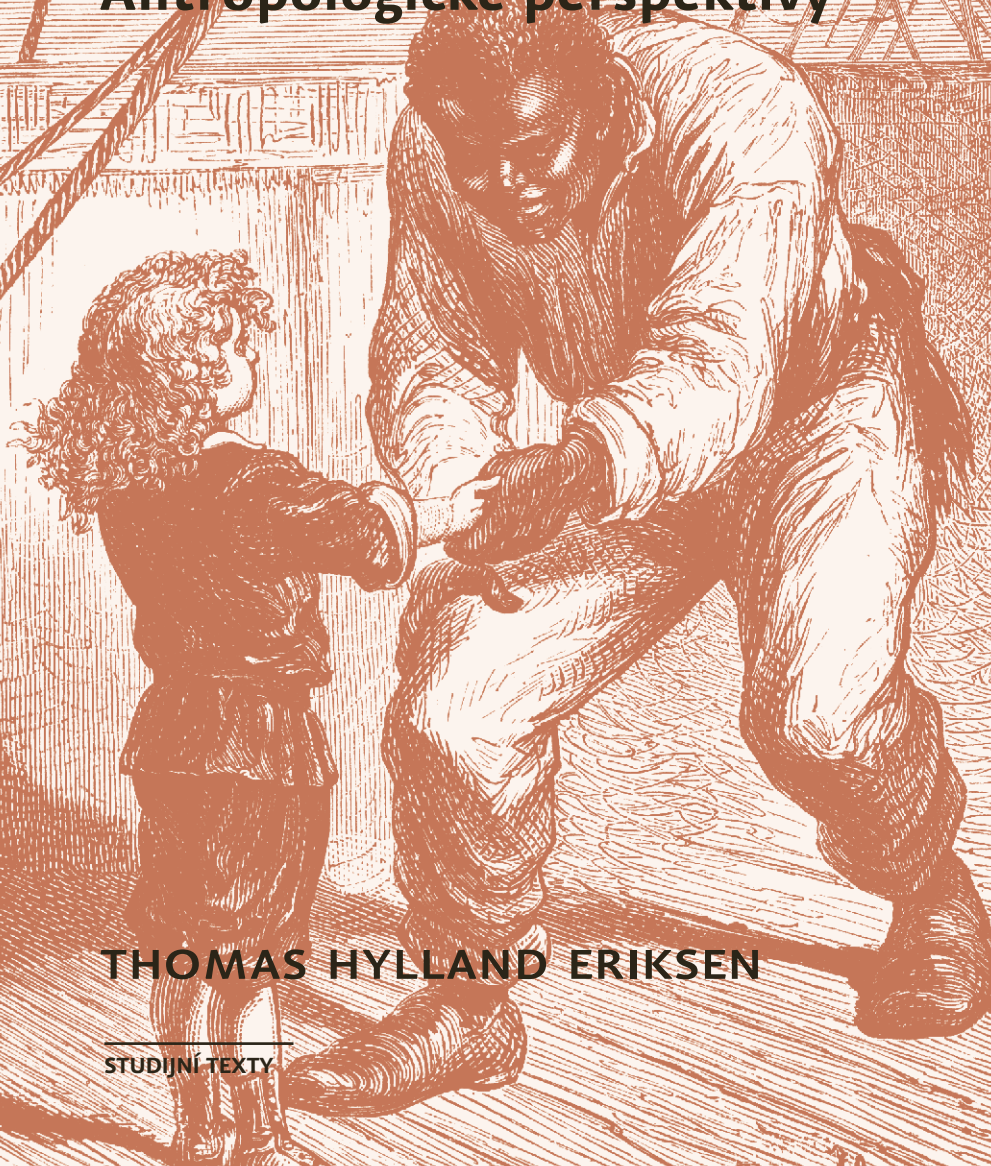

ETNICITA A NACIONALISMUS

Antropologické perspektivy

THOMAS HYLLAND ERIKSEN

STUDIJNÍ TEXTY

Etnicita a nacionalismus

Antropologické perspektivy

Thomas Hylland Eriksen

Z anglického originálu *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives* (třetí vydání), vydaného v nakladatelství Pluto Press (London a New York) v roce 2010, přeložili Marek Jakoubek, Lenka Budilová, Petra Burzová, Ondřej Hejnal, Ľubomír Lupták a Ľubomír Valenta

Financováno
Evropskou unií
NextGenerationEU

Národní
plán
obnovy

MSMT
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2023

Edice SLON – Studijní texty, 51. svazek /

řídí Helena Kubátová, Alena Miltová a Jiří Ryba

Redakce Alena Miltová

Grafická úprava a obálka studio Designiq

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první elektronické, odpovídá druhému tištěnému vydání, revidovanému (v Karolinu prvním)

© Univerzita Karlova, 2023

Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives – Third Edition.

Copyright © Thomas Hylland Eriksen 1994, 2002, 2010

First published by Pluto Press, London, www.plutobooks.com.

Translation © Marek Jakoubek, Lenka Budilová, Petra Burzová,

Ondřej Hejnal, Ľubomír Lupták a Ľubomír Valenta, 2023

Foreword © Thomas Hylland Eriksen, 2011, 2023

Afterword © Marek Jakoubek, 2023

ISBN 978-80-246-4079-2

ISBN 978-80-246-5544-4 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

Předmluva k druhému českému vydání (2023) | I

Předmluva k českému vydání | 9

Předmluva ke třetímu vydání | 12

Předmluva ke druhému vydání | 13

Předmluva k prvnímu vydání | 15

| 5

KAPITOLA PRVNÍ **Co je to etnicita?** | 17

Termín jako takový **21** – Etnicita a rasa **22** – Etnicita, národ a třída **28** – Současný zájem o etnicitu **30** – Od kmenů k etnickým skupinám **33** – Co je tedy etnicita? **34** – Druhy etnických vztahů **37** – Analytické a „nativní“ koncepty **41**

KAPITOLA DRUHÁ **Etnická klasifikace: my a oni** | 45

Ekologie města **46** – Metafora tavicího tyglíku **47** – Komunikace kulturních odlišností **49** – Vytváření stereotypů **51** – Lidové taxonomie a sociální distance **55** – Komplementarizace a dichotomizace **58** – Etnické stigma **60** – Vyjednávání identity **63** – Etnicita z perspektivy jednotlivce **65** – Kritéria etnicity **68**

KAPITOLA TŘETÍ **Sociální organizace kulturní odlišnosti** | 71

Askripce jako klíčový faktor etnicity **71** – Udržování hranic **74** – Překračování hranic a propustnost **75** – Stupně etnické konsolidace **78** – Etnicita jako soutěž o zdroje **83** – Úrovně etnicity **85** – Teorie plurálních společností **87** – Etnicita a hierarchie **89** – Vzájemný vztah mezi kritérii **93** – Instrumentalismus a jeho kritikové **95** – Problém kultury **99**

KAPITOLA ČTVRTÁ **Etnická identifikace a ideologie** | 104
Řád v sociálním univerzu **106** – Anomálie **109** –
Podnikavci **113** – Analogové a digitální; My jako subjekt
a My jako předmět **115** – Vznik etnických identit **118** –
Vytváření identity společného původu **121** – Historie
a ideologie **123** – Genetika, příbuzenství a etnicita **126** –
Sociální faktory v procesech tvorby identity **128** – Je
představitelná evropská identita? **129** – K čemu slouží
identity? **133**

6 |

KAPITOLA PÁTÁ **Etnicita v dějinách** | 135
Historický vývoj etnických vztahů **136** – Expanze hranic
systému **137** – Kapitalismus a individualizace **138** – Etiketa
„černé identity“ **140** – Indové v nových světech **142** –
Etnická revitalizace: jak se lidé mění v lid **144** –
Kolonialismus a migrace **146** – Moc označování **149** –
Moderní vzdělávání a etnická identita **152** – Etnicita,
historie a kultura **154** – Historie a mýtus **156**

KAPITOLA ŠESTÁ **Nacionalismus** | 162
Etnická (t)rasa k národu **162** – Co je nacionalismus? **164** –
Národ jako kulturní komunita **168** – Politické
užití kulturních symbolů **170** – Nacionalismus
a průmyslová společnost **172** – Komunikační technologie
a národnost **174** – Nacionalismus jako metaforické
příbuzenství **177** – Národní stát **179** – Nacionalismus
proti státu **180** – Nacionalismus a ti Druzí **182** – Problém
hranic identity **185** – Nacionalismus bez etnicity? **189** –
Nacionalismus a etnicita: přehodnocení **194**

KAPITOLA SEDMÁ **Menšiny a stát** | 198
Menšiny a většiny **199** – Menšiny a stát **200** – Utváření
menšin v moderním světě **203** – Domorodé populace **204** –
Teritoriální konflikt **206** – Stadia etnogeneze **208** – Faktory
vstupující do domorodé etnogeneze **210** – Přistěhovalecké
skupiny **213** – Hranice a hybridita **215** – Kultura

a ekonomika mezi migranty 217 – Identity a kultura 222 –
Etnicita v USA: rasa, třída a jazyk 224 – Menšiny
a modernita 227

KAPITOLA OSMÁ **Politika identit, kultura a práva** | 231
Dilemata etnické diverzity 232 – Multikulturalismus a jeho
kritici 234 – Za standardním paradigmatem budování
národa 236 – Zavedené diskurzy kultury a pluralismu 241 –
Boje o kulturní identitu a sociální integraci 244 – Diaspora
a hybridita 246 – Transnacionalismus a nacionalismus
na dálku 248 – Modernita hnutí *hindutva* 254 – Některé
obecné rysy politiky identit 257

KAPITOLA DEVÁTÁ **O tom, co není etnické** | 263
Globalizace 264 – Sociální teorie a postmoderní svět 267 –
Změny ve světě meziskupinových vztahů 270 – Globalizace
a lokalizace 273 – Identity a loajality 277 – Gender, etnicita
a národní příslušnost 280 – Budoucnost etnicity? 282 –
Konec etnicity? 285 – Otázka vkusu 288

Literatura | 291

**T. H. Eriksen, antropologie a studium etnicity
a nacionalismu v České republice (Marek Jakoubek)** | 324
Rejstřík | 350

PŘEDMLUVA K DRUHÉMU ČESKÉMU VYDÁNÍ (2023)

Snad proto, že se jedná o vnitrozemský stát, na mapě Evropy se Česká republika nemůže nenacházet v samotném centru hurikánu. Rozkládá se přímo ve středu, což s sebou nese, že je to země vystavená sporům vyplývajícím z její polohy na průsečíku některých zlomových linií, v jejichž důsledku je Evropa rozervanější, než by mohla být. | 1

Identity coby předmět sporů a nejednoznačnost identifikace představují v dnešní době standardní způsoby, jakými se tyto zlomové linie manifestují. V tomto ohledu není český případ nijak výjimečný. Na evropském kontinentu i jinde je na vzestupu nejen nacionalismus, ale také jeho kosmopolitní, náboženské nebo substáttní alternativy. Podobně by bylo možno argumentovat také o genderu – feminismu se podařilo nejen destabilizovat nebo alespoň zpochybnit tradiční genderové vztahy, ale v současnosti je zpochybňována i samotná hranice mezi muži a ženami.

Tyto otázky jsou silně zpolitizované a v mnoha zemích, od USA po Rusko, od Jižní Afriky po Maďarsko, vyvolávají vášnivé spory. I když tato kniha nepokrývá celé široké spektrum problematiky identity, ukazuje, proč a za jakých okolností je pro lidi kolektivní identifikace důležitá, proč je důležité někam patřit a také – zvláště v poslední kapitole – proč může být stejně tak důležité někam nepatřit.

Od prvního vydání této knihy v 90. letech 20. století se mapa identit po celém světě stala složitější a určité formy změn se zrychlily. Urbanizace a migrace nadále proměňují tvář mnoha měst celého světa a přinášejí nové výzvy jak pro

státy, tak pro občany. Formule, podle které níž „národ = stát = lid = jazyk“, základní pro klasický nacionalismus, se v současné době ukazuje jako nedostatečná, a jsou tak zapotřebí nové modely sociální integrace a identifikace.

|| Tato kniha na řadě příkladů ukazuje, že etnické vztahy – ať se vyznačují vzájemnou spoluprací, konkurencí či konfliktem – jsou moderní fenomény, přestože jejich zastánci tvrdí, že jsou prastaré. První roky nového tisíciletí nicméně naznačily, že v některých důležitých souvislostech se do popředí zájmu dostávají i neetnické formy politiky identity. Pozoruhodný je například stále významnější vzestup zpolitizovaného náboženství. Abych uvedl příklad – ve vydání této knihy z roku 1993 nebyl hinduistický nacionalismus téměř zmiňován; ve vydání z roku 2002 byl zpracován již o něco obšírněji a ve třetím vydání je politika náboženské identity srovnávána s etnickými a nacionalistickými hnutími zcela systematicky. Stejně jako jazyková identita může být náboženství alternativou, doplňkem nebo konkurencí etnických a národních identit. Jedna z důležitých výzkumných výzev nyní spočívá v utřídění rozdílů a podobností mezi náboženskými a etnickými/národními identitami coby prostředky osobní identity i politických projektů.

Dalším fenoménem je narůstající význam nacionalismu na dálku, tedy forem politiky, kterou prosazují a podporují lidé žijící v zahraničí – muslimové ve Francii, hinduisté a sikhové ve Spojeném království, Židé a Irové v Severní Americe, kteří participují na politických projektech zemí, s nimiž se identifikují, aniž v nich žijí. Tento vývoj nám připomíná, že ačkoli nacionalismus nemusí historicky ustupovat, mění svůj charakter s tím, jak se svět stává stále více transnacionálním a digitálně integrovaným.

Doufám, že tato kniha nebude čtena jen jako úvod do problematiky etnicity a nacionalismu, jakým jistě je, ale že čtenáře zaujmou i její obecnější a – troufám si říci – nadčasové poznatky. Kolektivní identity sdílejí mnoho charakteristik, ať již jsou založeny na náboženství, předpokládaném

sdíleném původu, představě společenství národa, genderu, lokality nebo něčem úplně jiném.

Při této příležitosti bych na závěr rád upřímně poděkoval svému příteli a spolupracovníkovi Markovi Jakoubkovi za podporu mé práce. Možná je nás příliš málo (pouze dva) na to, abychom vytvořili pomyslné společenství, jádro určitého společenství však tvoříme a jsem za to vděčný.

Thomas Hylland Eriksen

Oslo, březen 2023 | III

Jsem velmi potěšen, že mám tu možnost uvést české vydání *Etnicity a nacionalismu*. Využiji této příležitosti ke krátkému zamyšlení nad proměnami a kontinuitou současného světa. Nakonec, jednou ze stěžejních otázek, kterou si odborníci zabývající se etnicitou kladou, je přeci to, zda je etnicita především moderním fenoménem, nebo je-li tomu spíše tak, že etnické skupiny a etnické odlišnosti je možné najít v každém historickém období a v každém kulturním prostředí. Na tuto otázku, která patří mezi témata, kterými se v knize zabývám, neexistuje jednoduchá odpověď – kategorické rozlišování mezi vlastní skupinou a cizinci je zjevně univerzální, zatímco ve způsobu, jakým ustavují své identity moderní etnické skupiny, je cosi osobitého. Jestliže však chce antropologie mít vliv na svět, ve kterém žijeme, musí držet krok se současným vývojem.

Do sedmdesátých let 20. století se o etnické konflikty většina sociálních vědců nezajímala. Studia konfliktů se zaměřovala na různé aspekty studené války, sociologie se zabývala třídou a modernitou a antropologové se nadále věnovali zejména tradičním společnostem. Etnicita a nacionalismus se však brzy dostaly do středu zájmu jak antropologie, tak i širší veřejné sféry. Důvodem bylo to, že konflikty soustředěné kolem etnicity a nacionalismu – od problematiky menšin a hnutí za práva domorodých populací přes občanské války až po mocenské soupeření jednotlivých skupin v polyetnických státech – se zkrátka na řadě míst světa dostaly do popředí a nebylo možné je ignorovat.

Od devadesátých let 20. století některé typy změn nabírají na rychlosti. Příkladem těchto zrychlujících se změn mohou být dějiny České republiky v posledních desetiletích. Konec studené války vytvořil v Československu situaci, kdy se nacionalismus, který byl po celá desetiletí politicky potlačován, stal významnou silou. Krátce nato se Češi a Slováci mírumilovně rozdělili do dvou samostatných národních států. Zároveň s tím se dostala do popředí problematika menšin, zahrnující Romy, Maďary a další, a brzy poté se Češi i Slováci stali členy Evropské unie. Jinými slovy, identitární mapa obou zemí se v průběhu posledních méně než dvaceti let radikálně proměnila.

Jak tato kniha ukazuje, etnické vztahy, ať již mírumilovné či konfliktní, jsou nedílnou součástí modernity. V prvních letech nového tisíciletí se však ukázalo, že v některých důležitých souvislostech nabývají na významu také neetnické formy politiky identit. Zejména zpolitizované náboženství získává stále větší vliv. Ve vydání této knihy z roku 1993 je hindský nacionalismus sotva zmíněn, ve vydání z roku 2002 už je mu věnována značná pozornost a ve třetím vydání je náboženská politika identit regulérně srovnávána s etnickým a nacionalistickým hnutím. Náboženství může být alternativou, doplňkem či konkurentem etnické a národní identity. Jedním z významných úkolů, který před námi dnes stojí, spočívá v utřídění podobností a rozdílů mezi náboženskou a etnickou/národní identitou coby základů jak osobní identity, tak politických projektů.

Další oblastí, která doznala změny, je trvale rostoucí význam nacionalismu na dálku, tedy těch podob politiky, které jsou uskutečňovány a podporovány lidmi žijícími v zahraničí – Tamily v západní Evropě, hinduisty a sikhy, Židy a Iry v Severní Americe –, kteří se účastní politických projektů zemí, s nimiž se identifikují, aniž by v nich sami žili. To nám připomíná, že ačkoli nacionalismus možná historicky není na ústupu, mění svou podobu s tím, jak se svět stává stále více transnacionálním.

Tyto stručné příklady naznačují, že někdy se identita dominantní skupiny mění (v tomto případě z etnické na náboženskou identifikaci), nicméně jindy zase identita zůstává neměnná, přestože se mění podmínky její realizace. Jinými slovy, potřeba výzkumu dynamiky skupinových identit bude existovat vždy.

Thomas Hylland Eriksen
Oslo, 2011

PŘEDMLUVA KE TŘETÍMU VYDÁNÍ

12 | Bylo by asi přehnané tvrdit, že celý náš způsob myšlení o etnicitě a nacionalismu se od roku 2002, kdy bylo dokončeno druhé vydání této knihy, úplně změnil, nelze však popřít, že badatelská agenda se od té doby, v reakci na měnící se historické okolnosti, poněkud posunula a pozměnila: objevila se nová témata a některá z těch starých byla přeformulována, v některých případech k lepšímu. Novými tématy v tomto vydání, kterými jsem se v předchozích dvou vydáních této knihy zabýval pouze zběžně nebo vůbec, jsou například práva na kulturní vlastnictví, role genetiky v obecném porozumění identifikaci, komercializace identity a význam internetu. Dále jsou v tomto vydání více rozvedeny diskuse kolem globalizace, hybridizace a potřeby komplexnějšího pojetí politiky identit, stejně jako části pojednávající o relativní míře skupinové soudržnosti, roli kultury v etnické identifikaci, konceptu rasy a migraci. Kromě těchto výraznějších změn jsem celý text aktualizoval a tam, kde to bylo nezbytné, udělal drobné opravy.

Tak jako vždy bych rád vyjádřil vděk svým studentům, kolegům a překladatelům do jiných jazyků než je angličtina za jejich podporu, ale také za to, že poukázali na některé nesrovnalosti, sporné body, mezery a neúplnou argumentaci. Udělal jsem vše pro to, abych se vypořádal se všemi relevantními námitkami.

Oslo, listopad 2009

Rukopis prvního vydání této knihy byl dokončen v létě roku 1992, tedy před deseti lety: během srbsko-chorvatské války, rok a půl po skončení války v Perském zálivu, uprostřed transformace Evropského společenství v Evropskou unii, na počátku událostí kolem S. Rushdieho a krátce po změně režimu ve východní Evropě. Zdá se to velice dávno. Svět akademie a politiky identit zažívá v době těchto zrychlujících se změn překotné proměny, a tak toto přepracování přichází se značným zpožděním. Ačkoli z kvantitativního hlediska dosáhlo studium etnicity v antropologii svého vrcholu podle všeho někdy v osmdesátých letech 20. století, reflexivní identita, sociální změna, politika identit, sociální komplexita a dynamika skupin – tedy to, co bylo prvotním impulsem k napsání *Etnicity a nacionalismu* – stále zůstává v centru zájmu této disciplíny. Ačkoli se objevují nové výzkumné směry zaměřující se na transnacionalismus, hybriditu a globalizaci (v devadesátých letech bylo tohle slovo všude!), (vše)obecnější otázky stále zůstávají relevantní.

Toto vydání bylo výrazným způsobem přepracováno a aktualizováno. Zahrnul jsem do něj nové výzkumné a teoretické směry a často jsem cítil potřebu (někdy na základě kritických komentářů svých kolegů) vyjasnit či přeformulovat nejasné nebo zavádějící formulace; v jednom či dvou případech jsem si také dovolil změnit názor. Kromě toho jsem přidal novou kapitolu o multikulturalismu, kultuře a právech, což v řadě zemí v současnosti představuje významné výzkumné téma, stejně jako předmět veřejné diskuse.

Rád bych využil této příležitosti a poděkoval nakladatelství Pluto Press za jejich dlouhodobou podporu mé práce a svým postgraduálním studentům za to, že mi přinášejí tolik fascinujícího etnografického materiálu.

Oslo, únor 2002

Tuto knihu jsem napsal na základě návrhu Richarda Wilsona a nakladatelství Pluto Press. Když jsem tento návrh dostal, nevěřil jsem, že budu mít na tento úkol dost času. Když jsem však záhy toto téma promýšlel, uvědomil jsem si, že tuto publikaci napsat musím. Tohoto rozhodnutí nelituji: s radostí jsem se pustil do knihy na téma, které mne nesmírně baví. | 15

Studium etnicity a nacionalismu se nachází ve středo- bodu velké části současného empirického výzkumu v antropologii, přičemž přispělo mnoha důležitými teoretickými a metodologickými podněty a modely pro pochopení současného světa. Etnické vztahy lze najít prakticky v každé společnosti na světě a tyto vztahy, navzdory všeobecnému přesvědčení, mohou být vyvážené a mírumilovné, zrovna tak jak násilné a vrtkavé. Sociální antropologie má v tomto ohledu mezi společenskými vědami výjimečné postavení: pro studium etnicity disponuje celou řadou výzkumných metod a zároveň přináší teoretické koncepty a modely pro porozumění, vysvětlení a srovnání různých etnických fenoménů.

Procesu psaní této knihy se účastnilo – ať již vědomě či nevědomě – několik lidí. Richard Wilson a Leif John Fosse kriticky pročetli celý rukopis a jejich komentáře mnohé osvětlily a byly velice užitečné. Několik mých kolegů a studentů se vyjádřilo k myšlenkám a konceptům, zejména co se týče vztahu mezi etnicitou, genderem a třídou. Můj dík a uznání patří mým ně-

kdejšími učitelům na *Department and Museum of Anthropology*¹ na Univerzitě v Oslu – Eduardu Archettimu, Haraldu Eidheimovi a Axelu Sommerfeltovi – za to, že mne naučili, mimo jiné, že etnicita není sebevysvětlující. A konečně musím vyjádřit poděkování lidem, kteří vynalezli textové editory umožňující autorům plnou kontrolu nad jejich prací až do její publikace.

Oslo, červen 1993

---

1 Na sklonku osmdesátých let minulého století byla v rámci nového řízení organizací veřejné správy (*New Public Management*) a souvisejících úspor ve veřejných výdajích katedra antropologie sloučena s etnografickým muzeem. Očekávaná synergie se ale nedostavila, takže zhruba po jedné dekádě bylo toto vynucené sloučení rozpuštěno. Katedra antropologie je od té doby opět samostatným pracovištěm v rámci univerzity v Oslu a muzeum se stalo součástí Muzea kulturní historie (*Museum of Cultural History*). (pozn. překl.)

KAPITOLA PRVNÍ CO JE TO ETNICITA?

Ke stvoření odlišnosti je třeba dvou (a více) předmětů... Každý z nich ponechán sám o sobě je pro mysl a vnímání non-entitou, ne-jsoucnem. Neliší se od bytí, neliší se od nebytí. Nepoznatelné, Ding an sich, tlesknutí jedné ruky. | 17

Gregory Bateson (1979: 78)

Slova jako „etnické skupiny“, „etnicita“ a „etnický konflikt“ se stala víceméně běžnou součástí jazyka, stále znovu se objevují v tisku, v televizních zprávách, v politickém diskurzu i každodenní komunikaci. Totéž lze říci o „národu“ a „nacionalismu“. Je však třeba přiznat, že naše představy o významu těchto termínů bývají spíše nejasné a vágní.

Paralelně se dané téma vyvíjí na půdě společenských věd. Především v politologii, historii, kulturních studiích, sociologii a sociální antropologii se v posledních několika desetiletích o problematiku etnicity a nacionalismu projevil nebývalý nárůst odborného zájmu. Tento nárůst má pravděpodobně svůj protějšek v prudkém vzestupu počtu studií operujících s termíny „globalizace“, „identita“ a „modernita“, které se ostatně dotýkají fenoménů, jež s etnicitou a nacionalismem úzce souvisí. Vztah etnicity k dalším kolektivním identifikacím včetně genderové, lokální a náboženské identity pojednáme v závěrečných kapitolách této knihy.

V oblasti sociální antropologie je etnicita hlavním tématem už od konce šedesátých let a rovněž dnes zůstává centrálním předmětem výzkumů. Přestože tato kniha vychází zejména z příspěvků antropologie ke studiu etnicity a spří-

zněných fenoménů, doufám, že její záběr přesahuje hranice akademické antropologie. Díky dlouhodobému terénnímu výzkumu a perspektivě zdola získává antropologie možnost generovat bezprostřední poznatky o sociálním životě přímo z oblasti každodenních interakcí, která je do značné míry sférou, kde se fenomén etnicity rodí. Etnické vztahy vznikají a nabývají na významu v sociálních situacích a kontaktech coby produkt lidské snahy odpovědět na životní nároky a výzvy. Sociální antropologie nabízí jedinečnou možnost zkoumat tyto procesy v samém středu lokálního dění, přestože k tomu, abychom o etnicitě a nacionalismu získali úplnou představu, je třeba ji doplnit historickými a makrosociologickými přístupy.

Antropologické přístupy nadto umožňují zjišťovat, jakými způsoby lidé definují a vnímají etnické vztahy; jak hovoří a uvažují o své vlastní skupině, o skupinách ostatních, o jejich hlavních charakteristikách, a také to, jak jsou udržovány, vyjednávány a proměňovány odpovídající světonázory. Význam, jaký lidé přikládají svému členství v etnické skupině, je vědeckému zkoumání nejdostupnější prostřednictvím detailního, na osobní participaci založeného výzkumu, který je doménou antropologie. A nakonec, sociální antropologie jako komparativní disciplína věnuje pozornost jak podobnostem, tak rozdílům mezi jednotlivými mezietskými situacemi a jejich kontexty, je tedy schopna nabídnout mnohovrstevnou a komplexní vizi etnicity v současném světě.

Důležitým počátečním impulsem soudobého akademického zájmu o etnicitu a nacionalismus byla stále zřejmější přítomnost těchto fenoménů v mnoha společenstvích, kterou nebylo možno pomíjet. Na počátku 20. století odmítl vůdčí sociální teoretik Max Weber považovat „jednání etnické komunity“ (*Gemeinschaftshandeln*) za analytický koncept, neboť odkazoval k mnoha různým a velmi odlišným druhům fenoménů (Weber 1980 [1921]). Weber měl též za to, že „primordiální fenomény“ jako etnicita a nacionalismus postupně ztratí na významu nebo dokonce vymizí v důsledku procesů modernizace, industrializace a individualizace. Tento názor sdílelo od po-

čátku 20. století do padesátých let mnoho sociálních vědců. Nakonec se však ukázalo, že se mýlili. Ve skutečnosti politický význam etnicity, nacionalismu a jiných forem politiky identit ve světě od druhé světové války až po současnost neustále narůstá.

V devadesátých letech a prvním desetiletí 21. století měly války a další ozbrojené střety povahu vnitřních konfliktů a mnohé z nich – od Srí Lanky a Fidži po Rwandu a Bosnu – lze odůvodněně popsat jako konflikty etnické. Teorie geopolitického konfliktu, jež získala vliv po skončení studené války, dokonce tvrdí, že budoucí konflikty by se měly odehrávat na „zlomových liniích“² mezi „civilizacemi“ (Huntington, 2001 [1996]). Proti tomuto specifickému pohledu však byly na základě empirického materiálu vznášeny námitky (Fox, 1999). Etnické a národnostní spory o uznání, moc a autonomii ovšem často nabývají nenásilných forem (např. québecké snahy o nezávislost na Kanadě). V mnoha částech světa je mimoto proces budování národa – vytváření politické soudržnosti a národní identity v bývalých koloniích – na špici politické agendy.

Otázky etnických a národních identit se stávají vysoce relevantní rovněž v kontextu pokračujícího přílivu pracovních migrantů a uprchlíků do Evropy a Severní Ameriky, který vede k ustavování nových permanentních etnických menšin. Po druhé světové válce, zejména však od sedmdesátých let, se některé původní populace – jako Inuité a Sámové – začínají politicky organizovat a žádají uznání svých etnických identit a teritoriálních nároků příslušnými státy. V neposlední řadě pak od devadesátých let posunuly evropské politické turbulence témata etnických a národních identit do popředí politického života. Na výspě tohoto kontinentu se bývalý Sovětský svaz rozpadá na více než tucet států, které jsou povětšinou založeny na etnických a lingvistických identitách. V zemích střední a východní Evropy se po zhroucení vlády pevné ruky státního socialismu vynořují národnostní a menšinová témata s nečekanou intenzitou. Na protilehlé straně kontinentu se

---

2 Příklad „the faultlines“ převzat z Huntington 2001. (pozn. překl.)

naopak od začátku 21. století ukazuje, že západoevropské země míří opačným směrem – k těsnější ekonomické, politické a patrně i kulturní integraci. Avšak také zde získávají otázky národnostních a etnických vztahů v posledních letech na důležitosti, což dokumentuje například nárůst preferencí pravicově nacionalistických stran při volbách do Evropského parlamentu v roce 2009. Mnozí Evropané se obávají ztráty národní či etnické identity v důsledku kulturní standardizace, která provází těsnou evropskou integraci. Ti, kdo se k integračnímu procesu stavějí optimističtěji, naopak vítají možnost vzniku jakési panevropské identity, která by v celé řadě rozličných kontextů identitu etnickou a národnostní nahradila. Ovšem hlavní antievropský slogan v kampani, která předcházela dánskému referendu o Maastrichtské smlouvě (a tedy vstupu do EU) v červnu 1992, zněl: „Chci žít v zemi, kde mohu být Evropanem!“ [„I want a country to be European in!“]. Toto heslo jednak naznačuje, že osobní identity jsou úzce napojeny na politické procesy, a jednak, že sociální identity (např. Dánů či Evropanů) nejsou dané jednou provždy, nýbrž vyplývají z vyjednávání. Obě tato zjištění hrají ve studiu etnicity klíčovou roli. Na důležité otázky související s národní identitou zároveň také, z odlišné perspektivy, upozornily debaty o multikulturalismu a integraci imigrantů.

Tato kniha ukáže, jak může sociální antropologie pomoci osvětlit konkrétní otázky týkající se etnicity; jaké otázky si sociální antropologové ve vztahu k etnicitě kladou a jak postupují při jejich zodpovídání. Takto nabídne soubor konceptuálních nástrojů, jejichž aplikovatelnost dalece přesahuje bezprostřední interpretace každodenní politiky. Některé z otázek, jimiž se budeme zabývat, jsou:

- Jakým způsobem uchovávají etnické skupiny v proměnlivých sociálních podmínkách svou odlišnost?
- V jakých podmínkách nabývá etnicita na důležitosti?
- Jaký je vztah mezi etnickou identifikací a etnickou politickou organizací?
- Vychází nacionalismus vždy z etnicity?

- Jaký je vztah mezi etnicitou a jinými formami identifikace, sociální klasifikace a politické organizace, jako je například třída, náboženství a gender?
- Co se stane s etnickými vztahy v situacích prudké sociální a kulturní změny?
- Jakými způsoby může být pro utváření etnicity důležitá historie?
- Jaký je vztah mezi etnicitou a kulturou?

Tato úvodní kapitola představí hlavní koncepty, jimiž se má kniha zabývat. Jsou zde rovněž zkoumány potíže, se kterými se může jejich užití setkat, čímž zároveň otevírám některá principiální témata teorie etnicity.

| 21

Termín jako takový

V sedmdesátých letech 20. století tvrdili Glazer a Moynihan, že „[t]ermín etnicita je – zdá se – nový“ (Glazer a Moynihan, 1975: 1), a poukázali na fakt, že daný termín se poprvé objevuje v *Oxford English Dictionary* teprve v roce 1972. Jeho první užití se připisuje americkému sociologovi Davidu Riesmanovi v roce 1953. Slovo „etnický“ je však mnohem starší. Pochází z řeckého „ethnos“ (jež má svůj vlastní původ ve slově „ethnikos“), které nejprve znamenalo barbar nebo pohan (R. Williams, 1976: 119). Angličtina jej v tomto významu používala od poloviny 14. až do poloviny 19. století, kdy jeho smysl postupně začal odkazovat k „rasovým“ charakteristikám. Ve Spojených státech amerických se termín „ethnics“ v době druhé světové války vžil coby eufemistické označení pro Židy, Italy, Iry a další skupiny považované za méněcenné oproti dominantní skupině WASP³ (bílé anglosaští protestanti). Nikdo z otců zakladatelů sociologie a sociální antropologie – s částečnou výjimkou Webera – nevěnoval etnicitě mnoho pozornosti. V rámci raně moderní anglofonní socio-kulturní antropologie byl terénní výzkum v ideálním případě

3 Akronym WASP označuje bílé Američany anglosaského původu a protestantského vyznání, tedy *White Anglo-Saxon Protestants*. (pozn. překl.)

prováděn v jedné společnosti a soustředil se na jednotlivé aspekty její sociální organizace či kultury (Eriksen – Nielsen, 2001). Britská antropologie, jdoucí ve šlépějích Radcliffe-Browna a Malinowského, nadto inklinovala k synchronnímu zobrazování společností, které zkoumala. Díky důrazu na meziskupinovou dynamiku (mnohdy v kontextu moderního státu) a častému zdůrazňování historické perspektivy představovalo zkoumání etnicity oblast, která nebyla zakladateli moderní antropologie na počátku 20. století považována za nijak zvlášť významnou.

22 | Termíny „etnické skupiny“ a „etnicita“ začínají v anglofonní sociální antropologii zdomácňovat od šedesátých let 20. století, jakkoliv se tehdy – jak poznamenal před více než čtyřiceti lety Ronald Cohen (1978) – jen málokdo obtěžoval s jejich definicemi. V této knize se budu zabývat množstvím různých přístupů k etnicitě. Většina z nich je blízce příbuzná, ačkoliv mohou sloužit rozdílným analytickým cílům. Tu a tam ovšem přeci jen vzplane vášnivá diskuze o povaze předmětu odpovídajících zkoumání, a přiměřenosti toho kterého teoretického rámce. Všechna pojetí se ovšem shodují, že etnicita má cosi do činění s *klasifikací lidí a skupinovými vztahy*.

V běžném jazyce si slovo etnicita stále zachovává tón „problémů menšin“ či „rasových vztahů“, nicméně v sociální antropologii odkazuje jednoduše k aspektům vztahů mezi jakýmkoliv skupinami, které jsou jak vlastními členy, tak ostatními nahlíženy jako kulturně odlišné. I když je pravdou, že „diskuse týkající se etnicity má tendenci soustředit se na subnárodní jednotky či na menšiny toho či onoho druhu“ (Chapman et al., 1989: 17; č. 2016: 102), brzy uvidíme, že majoritní či dominantní skupiny nejsou o nic méně „etnické“ než menšiny. To bude zvláště patrné v šesté až osmé kapitole, které pojednají o nacionalismu a vztazích minorit a majority.

Etnicita a rasa

Hned na začátku je třeba zmínit něco málo ke vztahu mezi etnicitou a „rasou“. Termín rasa jsem záměrně umístil do

uvozovek, abych zdůraznil, že se nejedná o vědecký pojem. Zatímco v minulosti se lidstvo běžně rozdělovalo do čtyř hlavních ras, přičemž v některých zemích (např. USA) jsou rasové kategorie ke klasifikaci osob stále užívány, moderní genetika se tomuto označení vyhýbá. Má pro to tři zásadní důvody. Zaprvé, mezi lidskými populacemi vždy docházelo a dochází ke vzájemnému křížení v takové míře, že hovořit o pevných hranicích mezi rasami postrádá smysl. Zadruhé, distribuce dědičných fyzických vlastností neprobíhá po jasných liniích (Cavalli – Sforza et al., 1994). Jinými slovy, genetická variabilita uvnitř „rasové“ skupiny je v mnoha ohledech vyšší než systematická variabilita mezi skupinami navzájem. Zatřetí, žádný seriózní vědec dnes nevěří, že dědičné charakteristiky vysvětlují kulturní rozdíly. V rámci sociálních věd jsou současné neodarwinistické přístupy – často řazené pod společnou hlavičku „evoluční psychologie“ (viz např. Buss, 2005) – až na několik výjimek výrazně univerzalistické; obecně říkají, že lidé mají nehledě na svůj geografický původ stejné vrozené schopnosti, a ona dechberoucí rozmanitost existuje na úrovni jednotlivce, nikoli skupiny.

Koncept rasy však může hrát důležitou roli do té míry, do jaké ovlivňuje činy lidí; na této úrovni rasa existuje, a to coby kulturní konstrukt, ať už se ve skutečnosti má nebo nemá k „biologické“ realitě jakkoliv (viz také Banks, 1996: 54; Jenkins, 2008: 23–24). Rasismus nesporně staví na předpokladu, že lidská osobnost je nějakým způsobem spojena s těmi dědičnými charakteristikami, které se mezi „rasami“ systematicky liší – a v tomto smyslu je rasa nadána sociologickým významem, i kdyby jí nebylo možno přiznat žádnou „objektivní“ existenci. Sociální vědci, studující rasové vztahy ve Velké Británii a ve Spojených státech, vůbec nemusí sami věřit v existenci ras, neboť objektem jejich zájmu je sociální a kulturní relevance *myšlenky*, že rasy existují, jinými slovy – sociální konstrukce rasy. Kdyby vlivní členové společnosti rozvinuli analogickou teorii o dědičnosti osobnostních vlastností lidí s ryšavými vlasy, a kdyby taková teorie nabyla sociokultur-

ního významu, místo „rasových studií“ by se součástí akademické scény stala „ryšavá studia“, a to i v případě, že by příslušní vědci s myšlenkou jakékoliv relevantní odlišnosti zrzků od ostatních lidí nesouhlasili. Proto ve společnostech, kde je rasa důležitá, lze tento koncept studovat jako součást lokálního etnického diskurzu.

24 | Mělo by se tedy studium rasových vztahů v naznačeném smyslu slova oddělovat od studia etnicity a etnických vztahů? Pierre van den Berghe (1983) se domnívá, že nikoliv, přičemž „rasové“ relace považuje pouze za zvláštní případy etnicity. Jiní autoři, např. Michael Banton (1967), prosazují naopak nutnost mezi rasou a etnicitou rozlišovat. V Bantonově pohledu rasa odkazuje k (negativní) kategorizaci lidí, zatímco etnicita se týká vlastní (pozitivní) skupinové identifikace. Tvrdí, že etnicita obecně souvisí s identifikací, s tím, kdo jsme „my“, zatímco rasismus se orientuje spíše ke kategorizaci toho, kdo jsou „oni“ (Banton, 1983: 106; srov. Jenkins, 1986: 177). Tato skutečnost by mohla naznačovat, že rasa je negativní termín exkluze, kdežto etnická identita je termín pozitivní inkluze. Etnicita však může nabývat mnoha forem, a protože etnické ideologie mají rovněž tendenci vyzdvihovat společný původ členů dané skupiny, distinkce mezi rasou a etnicitou se problematizuje; i když Bantonovo odlišení skupiny a kategorie není bez zajímavosti (srov. s kapitolou třetí). Nikdo by jistě netvrdil, že jugoslávské a rwandské hrůzy z devadesátých let 20. století měly rasový základ. Ovšem rozhodně měly etnickou povahu – jinými slovy, neexistuje žádný podstatný důvod, proč by etnicita měla být neškodnější než rasa. Mimoto jsou hranice mezi rasou a etnicitou značně nejasné, neboť etnická skupina sdílí společný mýtus o původu, který usouvztažňuje etnicitu s původem, což z etnicity činí koncept příbuzný konceptu rasy. Také je třeba zdůraznit, že některé „rasové“ skupiny jsou postupem času etnizovány (např. američtí černoši, kteří postupně přecházejí do povědomí jako Afro-Američané) a v případě, kdy jsou některé nezměnitelné rysy spojovány s etnickou menšinou, se naopak z etnických skupin stávají skupiny rasové. V neposlední řadě

je též třeba zmínit výraznou tendenci etnifikovat některé náboženské skupiny, jako např. evropské muslimy, kteří byli dříve identifikováni na základě etnického původu, zatímco dnes jsou ve stoupající míře všichni pospolu označováni primárně jako „Muslimové“⁴. A nakonec, koncept *nového rasismu* Martina Barkera (Barker, 1981; srov. také Fenton, 1999: kapitola 2) tuto distinkci, zdá se, vůbec ruší. Namísto o dědičných vlastnostech hovoří nový rasismus o kulturních odlišnostech, avšak užívá jich ke stejným účelům: k ospravedlnění hierarchického uspořádání skupin ve společnosti.

| 25

Vztah mezi etnicitou a rasou je komplexní. Myšlenka „rasy“ může, stejně jako nemusí, tvořit součást etnických ideologií a nezdá se, že by její přítomnost nebo nepřítomnost představovala v mezietnických vztazích rozhodující faktor. Mohli bychom tvrdit, že hlavní dělicí mechanismus v současné americké společnosti je rasa a nikoli etnicita, ovšem na stranu druhou lze říci, že ústředním dělicím mechanismem v indické společnosti je náboženství a nikoli rasa či snad etnicita. Na Trinidadu se o diskriminaci založené na etnicitě hovoří jako o „rasismu“, zatímco na Mauriciu se pro týž jev používá termín „komunalismus“ (Eriksen, 1992a), jde přitom o téměř identické formy diskriminačního procesu. Na druhou stranu je nepochybně pravda, že skupiny lidí, které „vypadají jinak“ než členové majoritní či dominantní skupiny, mohou mít větší potíže s asimilací do majority než ostatní, a že uniknout etnické identifikaci, pokud by si to někteří členové přáli, bývá v jejich situaci složitější. Stejná omezení však mohou platit rovněž pro skupiny, které prostě jen – řekněme – adekvátně neovládají dominantní jazyk. V obou případech se etnická identita stává imperativním statutem, připsaným aspektem osobnosti, z něhož se nelze zcela vyvázat.

První dvě vydání této knihy jsem uzavřel tím, že rasa by mohla být jednoduše považována za formu etnicity: podmnožinu etnické rozmanitosti, v níž v meziskupinových vztazích

---

4 K psaní velkých počátečních písmen viz pozn. č. 11 (pozn. red.).

hraje rozhodující roli fyzický vzhled odlišných skupin či kategorií. V USA se často za tímto účelem používá termínu „viditelná odlišnost“ (*visible difference*). Od té doby jsem ovšem svou pozici přehodnotil a dospěl k názoru, že může být užitečné udržet tyto dva koncepty oddělené.

26 | Jak poznamenal Jenkins (2008: 23), koncept etnicity má ve srovnání s konceptem rasy širší záběr. Zcela nepochybně existují významné etnické odlišnosti, které nemohou být považovány za „rasové“ v tom smyslu, že by se opíraly o skupinově specifické nezměnitelné vlastnosti. Na druhou stranu, jak dokládá Wade (2002), Wieviorka (1997) a jiní, jsou v praxi hranice mezi tím, co je vnímáno jako přirozené, biologické rozdíly mezi skupinami, a tím, co je považováno za odlišnosti kulturní, získané, často značně neostré. Etnická rozmanitost má do větší či menší míry za následek existenci lidových představ o skupinových vrozených odlišnostech, o nichž se má zato, že vysvětlují některé kulturní diference.

Na druhou stranu etnicita může prokazatelně existovat i bez doprovodných představ o rase. V USA tak mnohdy osoby evropského původu udržují etnickou (či národnostní) identitu coby Němci, Italové, Irové apod., a to bez jakéhokoli předpokladu genetického determinismu. Uvedená teze je očividně platná i v případě Bosny: bosenští Muslimové, katolíci a pravoslavní (Bosňáci, Chorvaté a Srbové) udržují etnické diference bez jediného odkazu ke zvláštnímu „rasovému“ původu. Mohli bychom však stejně tak říci, že rasa může existovat bez etnicity?

Stěží je náhoda, že se Wade (1997, 2002) – jeden z nejvýraznějších obhájců konceptuálního oddělení rasy a etnicity – zabývá Latinskou Amerikou. Vztah mezi rasou a etnicitou je v zemích Jižní a Střední Ameriky komplikovaný a rasa s etnicitou se zde překrývají pouze částečně. Obvykle se má za to, že „výzkum černochů je otázkou rasy a rasových vztahů, kdežto studium Indiánů je otázkou etnicity a etnických skupin“ (Wade 1997: 37). Přestože se toto rozlišení vztahuje k rozdílným formám sociální klasifikace, s odlišnými analytickými

implikacemi, hranice je neurčitá. Pigmentové kontinuum černý-hnědý-bílý je v Brazílii dimenzí klasifikace, která zjevně obsahuje třídní prvek, s potenciálem skutečně převládnout nad genotypem (bohatství dělá lidi „světlejšími“), z toho ovšem nijak nevyplývá existence oddělených etnických kategorií založených na kulturní odlišnosti, jak je tomu v případě brazilských Indiánů.

Přestože je situace v Severní Americe odlišná od brazilských poměrů, co se vztahu etnicity a rasy týče, setkáváme se zde s obdobnou spletností a nejednoznačností. Zatímco Brazilci disponují obrovským počtem termínů, jimiž označují pigmentové odlišnosti, v USA převažuje tzv. „pravidlo jedné kapky krve“, které má za následek, že lidé jsou buď černí anebo bílí – „jediná kapka černé krve“ (*sic*) kontaminuje jinak bílou osobu a činí z něj či z ní černocho nebo černošku. Jak jsme však již uvedli výše, etnická identita v USA naopak nemusí nutně korelovat s „rasou“. Afro-americká identita je přitom spojována se sociální solidaritou a specifickým souborem sdílených praktik a hodnot, čímž se etnické identitě zjevně podobá.

V úhrnu můžeme říci, že diskriminace založená na předpokladu vrozených a nezměnitelných vlastností (*rase*) je často silnější a hůře změnitelná než etnická diskriminace, která na „rasových“ odlišnostech nestaví. Příslušníci údajné rasy nemohou své domněle zděděné vlastnosti změnit, kdežto etnické skupiny mohou pozměnit svou kulturu a, nakonec, asimilovat do dominantní skupiny.

Shrnuji: na rasu a etnicitu bychom měli pohlížet jako na příbuzné koncepty, které se částečně překrývají. Představa kulturní jedinečnosti a sociální solidarity sílí vzhledem k etnické kategorizaci, zatímco idea biologické či – abychom použili soudobého dvojence daného termínu – „genetické“ difference je silnější v rasovém uvažování a jednání. Řečeno stručně a jasně, k tomu, aby byli členové „rasy“ ze strany ostatních vystaveni stejnému zacházení, nemusí sdílet specifické kulturní charakteristiky. Ačkoli se obvykle členové

etnické kategorie domnívají, že mají společný původ, coby zdroj solidarity a kolektivní identifikace se zdají být mnohem důležitější aktuální sdílené rysy na úrovni kultury a sociální integrace. Jak si ukážeme v pozdějších kapitolách, myšlenka „rasové čistoty“ může, ale také nemusí, být součástí ideologického souboru nástrojů ospravedlňujících etnickou soudržnost. Ovšem představy biologické či genetické jedinečnosti nejsou nutnými komponentami etnické identity, stejně jako idea společného kulturního dědictví nevyhnutelně nevstupuje do diskurzu o rasových diferencích.

Etnicita, národ a třída

Téměř stejně komplexní jako případ etnicity a rasy je vztah mezi termíny etnicita a národnost. Slovo národ má rovněž dlouhou historii (R. Williams, 1976: 213–14) a v evropských jazycích se používá ve spojení s celou řadou různých významů. Odhlédněme nyní od rozboru celé této škály a zaměřme se na analytický smysl slov národ a nacionalismus tak, jak jsou užívána v akademickém diskurzu. Nacionalismus, stejně jako etnické ideologie, zdůrazňuje kulturní spřízněnost svých stoupenců, a tím zároveň staví hranici *vis-à-vis* ostatním, kteří se tak nutně stávají vnějším elementem. Distinktivním znakem nacionalismu je z definice jeho vztah ke státu. Nacionalista věří, že politické hranice se mají překrývat s hranicemi kultury (Gellner, 1993: 12 [1983]) – na rozdíl od většiny etnických skupin, které, přestože žádají uznání a kulturní práva, vládu nad státem nepožadují. Pokud tedy političtí vůdci nějaké skupiny činí kroky za tímto cílem, stává se podle definice z etnické skupiny nacionalistické hnutí. Přestože nacionalismus mívá etnický charakter velmi často, je otázkou, je-li pro národní identitu etnický základ nezbytností (A. D. Smith, 1986; Eriksen, 2004b). Na vztah etnicity a nacionalismu se pozorněji zaměříme v šesté až osmé kapitole.

Termín etnicita odkazuje ke vztahům mezi skupinami, jejichž členové se považují za odlišné od členů ostatních sku-

pin, přičemž je časté, že tyto skupiny zároveň zaujímají odlišné pozice v sociální hierarchii dané společnosti. Proto je nutné jasně odlišit etnicitu od pojmu sociální třída.

V literatuře sociálních věd existují dvě hlavní definice třídy. Jedna pochází od Karla Marxe, druhá od Maxe Webera, někdy se součástí obou kombinují.

Marxistický pohled na sociální třídu zdůrazňuje ekonomické aspekty. Sociální třída je definována podle svého vztahu k výrobnímu procesu ve společnosti. Podle Marxe zahrnuje kapitalistická společnost tři hlavní třídy. Zaprvé existuje kapitalistická třída, neboli buržoazie, jejíž členové vlastní výrobní prostředky (továrny, stroje, nástroje atd.) a kupují pracovní sílu ostatních (zaměstnávají je). Zadruhé je tu tzv. maloburžoazie, jejíž příslušníci také vlastní výrobní prostředky, ale nemají zaměstnance. Typickým příkladem jsou živnostníci v maloobchodu. Třetí a nejpočetnější třídou je proletariát, neboli pracující třída – živobytí jejích členů závisí na prodeji vlastní pracovní síly kapitalistům. Zmiňují se rovněž další třídy, zejména aristokracie, žijící z pozemkových výnosů, a tzv. lumpenproletariát, sestávající z nezaměstnaných a sporadicky zaměstnaných jedinců (tuláci, drobní zlodějící apod.).

Od Marxových dob – poloviny 19. století – je jeho teorie rozvíjena do množství různých směrů, kromě jiného též na základě studia rolníků Třetího světa (Wolf, 1964) a analýz badatelů v čele s Pierrem Bourdieuem, zabývajících se kulturními třídami, které nedefinovali na základě majetku, ale symbolické moci (Bourdieu, 1984). Při vymezování tříd ovšem stoupenci Pierra Bourdieua i nadále vztah k majetku zdůrazňují. Druhým ústředním motivem marxistických teorií je myšlenka třídního boje. Marx a jeho následovníci mají za to, že utlačované třídy nakonec povstanou proti svým utlačovatelům, odstraní je revoluční akcí a změní politický řád a organizaci práce. V tomto pohybu tkví podle Marxe rozhodující síla evoluce lidských společností.

Weberianský pohled na sociální třídy, jehož části se vyvinuly v teorie sociální stratifikace, kombinuje při vymezení

tříd různá kritéria včetně příjmu, vzdělání či politického vlivu. Na rozdíl od Marxe Weber nepovažuje třídy za potenciálně spolupracující skupiny, nevěří, že členové sociálních tříd musejí nutně sdílet stejné politické zájmy. Před třídami dává přednost výrazu „statusové skupiny“.

30 | Teorie sociálních tříd vždy pracují s koncepty společenských pozic a distribuce moci. Naproti tomu etnicita k sociální hierarchizaci nutně neodkazuje – etnické vztahy mohou být v tomto ohledu stejně dobře rovnostářské. Přesto jsou mnohá polyetnická společenství sociálně rozvrstvena právě na základě etnicity. Kritéria sociální nerovnosti jsou však v těchto případech odlišná od kritérií nerovností třídních: opírají se o přiřčené kulturní nebo dokonce vrozené „rasové“ rozdíly, nikoliv o majetek či dosažený status.

Mezi etnicitou a třídou patrně existuje významná *korelace*, tj. vysoká pravděpodobnost, že osoby příslušející ke specifické etnické skupině zároveň patří k určité sociální třídě. Jde o signifikantní vzájemnost – jak třída, tak etnicita mohou být kritérii společenského postavení a členství v etnické skupině může mít důležitý vliv na členství v sociální třídě. Třídní i etnické rozdíly mohou být rozhodujícími faktory v téže společnosti zároveň, což ovšem nezakládá možnost je volně zaměňovat – na úrovni analýzy se liší.

Současný zájem o etnicitu

Podrobíme-li reprezentativní vzorek anglofonních antropologických publikací od roku 1950 analýze četnosti jednotlivých slov či slovních spojení, zaznamenané pozoruhodné změny ve frekvenci výskytu mnoha klíčových výrazů. Zjistíme například, že termíny „struktura“ a „funkce“ od poloviny století postupně ztrácejí na přitažlivosti, nebo že marxistické termíny jako „základna a nadstavba“, „výrobní prostředky“ či „třídní boj“ dosahovaly vrcholu popularity přibližně mezi rokem 1965 a počátkem osmdesátých let. Co se týče výrazů „eticita“, „etnický“ a „etnická skupina“, od konce šedesátých

let po léta devadesátá jejich frekvence vytrvale rostla, přičemž od té doby jsou široce užívány. Je tomu tak ze dvou hlavních příčin – první se týká společenských změn, druhá přesunů v dominantním způsobu myšlení v sociální antropologii.

Zatímco antropologie od počátku 20. století do padesátých let, jak ji známe z prací Malinowského, Boase, Radcliffe-Browna, Lévi-Strausse, Evans-Pritcharda a dalších, obecně zaměřovala pozornost na jednotlivá tradiční společenství, změny ve světě po druhé světové válce přivádějí mnohá z těchto společenství do stále častějšího kontaktu nejen se sousedy, ale i se státem, kapitalismem a globální společností. Četné skupiny nacházející se v hledáčku sociální antropologie se stávají součástí národně-osvobozeneckých hnutí nebo etnických konfliktů v postkoloniálních státech. Společenství dříve označovaná jako „kmeny“ či „původní obyvatelé“ začínají být nezřídka redefinována jako „etnické menšiny“. Bývalí členové kmenových či tradičních skupin navíc hojně migrují do měst nebo do Evropy a Severní Ameriky, kde jsou jejich vztahy s hostitelskými zeměmi obsáhle studovány sociologií, sociální psychologií a sociální antropologií.

Mnozí členové tradičních společenství se přesunují do měst či regionálních center, kde se seznamují s lidmi s odlišnými zvyky, jazyky a identitami a vstupují do konkurenčních vztahů v oblastech politiky a trhu práce. Významnou celosvětovou změnou 20. století byla urbanizace, přičemž podle odhadů měla v roce 2007 (Davis, 2006) žít poprvé v lidské historii více než polovina světové populace ve městech. Migrující lidé se často snaží udržet v novém urbánním kontextu své původní příbuzenské vzorce, kulturní praktiky a sousedské sociální sítě. Tyto konglomeráty pak dávají často vzniknout etnickým městským čtvrtím i politickým uskupením. Jakkoliv může být rychlost sociokulturní změny vysoká, mnozí trvají na své etnické identitě i v novém prostředí, do něhož se jejich předkové přistěhovali již před několika generacemi. Tento druh městské sociální změny zkoumala v Severní Americe od dvacátých do padesátých let a v jižní Africe od počátku čtyřic-

cátých do šedesátých let 20. století série průkopnických studií, k nimž se vrátíme v příští kapitole.

32 | Glazer a Moynihan (1963) ve své vlivné práci o etnické identitě v USA tvrdí, že to nejdůležitější, co lze poznamenat k „americkému tavicímu tyglíku“ je to, že nikdy neexistoval. Tito autoři mají zato, že moderní americká společnost místo domnělého obrušování hran etnických rozdílů ve skutečnosti vytvořila novou formu lidského sebeuvědomění, která se projevuje zájmem o kořeny, o původ. Co víc, mnozí Američané nadále využívají svých etnických sítí např. při hledání zaměstnání nebo životního partnera. Často preferují bydlení v oblastech s dominantní populací stejného původu a ještě několik generací po odchodu z původní vlasti se považují za „Italy“, „Poláky“ atd., a to nejčastěji s pomlčkou (Italo-Američané apod.).

Antropologický výzkum přinesl poznatek, že etnická organizace a identita není „primordiálním“ jevem, který by byl v radikálním rozporu s modernitou a moderním státem, ale že je často spíše reakcí na procesy modernizace. Podle Jonathana Friedmana „[e]tnická či kulturní fragmentarizace a moderní homogenizace nejsou protiklady nebo dva odlišné pohledy na dnešní světové dění, ale dva konstitutivní trendy globální reality“ (Friedman, 1990: 311).

Znamená to, že etnicita je ve své podstatě *moderní* fenomén? To je záludná, ovšem vysoce relevantní otázka. Soudobé etnické procesy, o nichž jsme hovořili, mohou být definovány jako moderní svým charakterem. Abner Cohen v jednom vlivném zamyšlení nad politickou etnicitou (1974a) vyvozuje, že tento pojem je pravděpodobně nejužitečnější při studiu vývoje nových politických kultur v podmínkách sociální změny v takzvaných zemích Třetího světa. Důležité výzkumy etnicity však proběhly rovněž v ne-moderních, ne-západních společnostech. Přesto, pokud bychom měli soudit podle kvantity, prosazují se etnická studia rozhodně nejvíce v západních společnostech.

Současný zájem o etnicitu a etnické procesy jistě částečně souvisí s historickými změnami, o nichž byla doposud řeč.

Lze se však domnívat, že rostoucí přitažlivost etnických témat odráží také proměny dominantního modu antropologického myšlení. Mnozí antropologové se dnes ve svých analýzách sociálních světů – namísto raného strukturálně funkcionalistického a boasovského pojetí „společností“ či dokonce „kultur“ coby víceméně izolovaných, statických, homogenních jednotek – pokoušejí zdůraznit pohyb a proces, mnohoznačnost a komplexitu. Etnicita se v tomto kontextu ukázala být mimořádně užitečným konceptem, neboť naznačuje dynamickou situaci proměnlivého kontaktu, konfliktu a soutěže, ale též vzájemného přizpůsobování mezi skupinami.

| 33

Od kmenů k etnickým skupinám

Jak již bylo řečeno, v anglofonní sociální antropologii došlo k posunu v terminologii týkající se podstaty sociálních jednotek, jimiž se zabývá. Tam, kde se dříve hovořilo o „kmenech“, je dnes mnohem běžnější výraz „etnické skupiny“. Proto mohl Ronald Cohen koncem sedmdesátých let 20. století poznamenat: „Docela náhle, téměř bez řeči a společenských formalit, je etnicita najednou všude kolem“ (R. Cohen, 1978: 379). Přestože zkoumání etnicity dosáhlo patrně svého vrcholu jen o několik málo let později, výzkum meziskupinové dynamiky a kulturní změny se co do kvantity (Banks, 1996: 1) dostal do bodu, z něhož už není návratu – jen velmi těžko si lze představit budoucí vědce, kteří budou hovořit o „cizokrajných kmenech“. Tento terminologický skok implikuje víc než pouhé nahrazení jednoho slova jiným. Užití výrazu „etnická skupina“ především obsahuje myšlenku kontaktu a vzájemného vztahu, a zároveň předpokládá, že všichni žijí v jednom „propojeném“ světě. Představa etnické skupiny v totální izolaci je stejně absurdní jako možnost zatleskat jednou rukou (srov. Bateson, 1979: 78). Etnické skupiny jsou z definice více či méně samostatné jednotky, které si ovšem uvědomují existenci členů jiných etnických skupin, s nimiž jsou v kontaktu. V jistém smyslu se dokonce právě tímto kontaktem tvoří. Skupinové